

Justyna Pisarska
Uniwersytet Śląski

POLSKIE I ANGIELSKIE PRZEKŁADY
BOHATERA NASZYCH CZASÓW MICHAŁA LERMONTOWA
— SZKIC HISTORYCZNY

Niniejszy szkic jest próbą uporządkowania wiedzy faktograficznej, która ma służyć skompletowaniu informacji dotyczących polskich i angielskich przekładów utworu *Bohater naszych czasów* Michaiła Lermontowa. Jednocześnie tekst ten jest swego rodzaju odpowiedzią na apel Władysława Andrzeja Kempy, w który zachęcał badaczy literatury do pochylenia się nad twórczości Lermontowa, zapewniając, że stanowi ona niezwykle interesujący obszar badawczy¹. I choć na polskiej mapie literackiej pojawiły się już książki Krystyny Galon-Kurkowej (*Nad prozą Michała Lermontowa*, 1984) i Antoniego Semczuka (*Michał Lermontow. Dramatyczny los poety*, 1992), to jednak liczba artykułów i opracowań dotyczących zarówno autora *Demona*, jak i jego twórczości jest zaskakująco skromna.

Jednym z czynników świadczących o popularności utworu obcojęzycznego w danym kraju jest liczba jego przekładów. Poszukiwanie serii translatorskiej niejednokrotnie stanowi pierwszy etap badań przekładoznawczych. Jednak nawet wielogodzinne wertowanie różnego rodzaju periodyków, książek i bibliotecznych katalogów nie daje żadnej gwarancji, że ustalona seria translatologiczna jakiegoś dzieła obcojęzycznego ma charakter skończony. Obawa, że pewnego dnia nikomu nieznanе dotąd tłumaczenie ujrzy światło dzienne (szczególnie w przypadku, gdy oryginał jest już „sędziwym staruszkiem”) staje się udziałem wielu bibliografów. Nie inaczej jest w przypadku przekładów prozy Michaiła Lermontowa. Przedstawione wyżej obawy już w 1964 roku podzielał Władysław Andrzej Kempa, który w artykule *Lermontow w Polsce. Szkic bibliograficzny* napisał:

¹ W.A. Kempa: *Lermontow w Polsce. Szkic bibliograficzny*. „Slavia Orientalis”. R. XIII, nr4, Warszawa 1964, s. 460.

Ile jeszcze nie znanych mi przekładów spoczywa w rocznikach dawnej prasy polskiej i nie rozciętych tomikach poetyckich, trudno powiedzieć. Może kiedyś szczęśliwy znalazca dorzuci sporą przygarść uzupełnień, wzbogacających stan wiedzy o losach przekładów Lermontowa².

Przedstawiony w niniejszym szkicu zestaw bibliograficzny polskich przekładów *Bohatera naszych czasów* Lermontowa obejmuje materiały od 1844 roku. Niezwykle ważnym źródłem wiedzy w tej kwestii okazała się *Bibliografia polska XIX stulecia*³⁴ autorstwa znanego historyka i krytyka literatury, przez wielu uznawanego za ojca bibliografii polskiej — Karola Estreichera, która dostarczyła niezwykle ważnych informacji o trzech dziełach powieści Lermontowa na język polski. W toku poszukiwań równie szeroko zostały wykorzystane *Bibliografia literatury tłumaczonej na język polski w latach 1945–1977*⁵, *Bibliografia literatury polskiej Nowy Korbut*⁶, *Polska bibliografia literacka za rok 1984*⁷, a także bazy danych Index Translationum Biblioteki Narodowej i wchodzącej w jej skład bibliografii *Polonica zagraniczne* oraz Biblioteki Kongresu Amerykańskiego. Poszukiwania te pozwoliły na zebranie pięciu polskich i ośmiu angielskich przekładów powieści *Герой нашего времени*. Należy zaznaczyć, że w zaprezentowanym zestawie bibliograficznym zostały pominięte tłumaczenia niepełne, którym tak bardzo sprzyja specyficzna kompozycja utworu Lermontowa.

Pierwszy polski przekład arcydzieła tego rosyjskiego poety i pisarza ukazał się już trzy lata po opublikowaniu wydania książkowego powieści *Герой нашего времени*, czyli w 1844 roku. Fakt ten dowodzi bezsprzecznie, że twórczość Michaiła Lermontowa cieszyła się w tym czasie w Polsce sporym zainteresowaniem. Autorem pierwszego tłumaczenia *Bohatera naszych czasów*⁸ jest Teodor Köen. Przekład ten — uznany za słaby⁹ — zawiera krótki wstęp i powierzchowną wzmiankę o poecie. Warto zauważyć, że nazwiska

² Tamże, s. 459.

³ K. Estreicher: *Bibliografia polska XIX stulecia*. Tom II (G-L). Kraków: Wydanie Akademii Umiejętności, staraniem Komisji Bibliograficznej 1874, s. 578.

⁴ K. Estreicher: *Bibliografia polska XIX stulecia. Lata 1881–1900*. Tom III L-Q. Kraków: Nakładem Spółki Księgarzy Polskich 1911, s. 29.

⁵ *Bibliografia literatury tłumaczonej na język polski w latach 1945–1977*. Red. S. Bębenek. Warszawa: Czytelnik 1978.

⁶ *Bibliografia literatury polskiej Nowy Korbut*. Red. K. Budzyk. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN 1963.

⁷ *Polska bibliografia literacka za rok 1982*. Oprac. Zespół Poznańskiej Pracowni Bibliograficznej Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. Warszawa: PW 1989.

⁸ M. Lermontow: *Bohater naszych czasów M. Lermontowa*. Przeł. Teodor Köen. Warszawa: J. Unger 1844.

⁹ W. A. Kempa: *Lermontow w Polsce...*, s. 459.

tłumacza nie sposób odnaleźć w żadnej encyklopedii czy słowniku biograficznym. Można domniemywać, że przekład powieści Lermontowa był jego jedyną opublikowaną pracą.

Kolejne tłumaczenie zostało opublikowane we Lwowie w 1848 roku pod zmienionym tytułem *Pojedynek na Kaukazie: z pamiętników oficera rosyjskiego*¹⁰, a dokonał go Leszek Borkowski, znany także jako Leszek Dunin-Borkowski (1811–1896), autor m.in. wydanej w 1850 roku książki *O najdawniejszych zabytkach pisemnych*¹¹. Przekład ten został bardzo nisko oceniony przez Bogusława Muchę¹² — historyka literatury rosyjskiej, autora m.in. książek *Michał Lermontow w literaturze polskiej lat 1841–1914*¹³ oraz *Historia literatury rosyjskiej*¹⁴.

Mimo że w latach 1864–1891 (okres pozytywizmu) w polskim środowisku literackim spadło zainteresowanie twórczością czołowych przedstawicieli rosyjskiego romantyzmu, utwory Lermontowa wciąż skupiały uwagę naszych tłumaczy. Datę niezwykle ważną w historii polskich przekładów jego utworów stanowi rok 1890. To właśnie wtedy został opublikowany w Warszawie *Wybór pism*¹⁵ (w serii Biblioteki Najcenniejszych Utworów Literatury Europejskiej), zawierający ponad czterdzieści tłumaczeń dzieł Lermontowa, w tym także *Bohatera naszych czasów*, którego przełożył Czesław Mąkowski. Warto podkreślić, że przekład ten został poprzedzony wstępem krytycznym Włodzimierza Spasowicza (*Bajronizm Lermontowa*), wygłoszonym w 1888 roku w Petersburgu. Krytycy podkreślają, że choć przekład Mąkowskiego niekiedy „razi chropowatościami i niezręcznościami stylistycznymi”¹⁶, to w porównaniu z poprzednimi tłumaczeniami stanowi duży krok naprzód. Badaczem szczególnie mu przychylnym jest wspomniany już Bogusław Mucha, który napotkane w tekście Mąkowskiego błędy nazywa „drugorzędnymi” i „niezauważalnymi” dla przeciętnego czytelnika¹⁷.

¹⁰ M. Lermontow: *Pojedynek na Kaukazie: z pamiętników oficera rosyjskiego*. Przeł. L.B. Lwów: K. Jabłoński 1848.

¹¹ L. Dunin-Borkowski: *O najdawniejszych zabytkach pisemnych*. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1850.

¹² B. Mucha: *Michał Lermontow w literaturze polskiej lat 1841–1914*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1975, s. 59.

¹³ B. Mucha: *Michał Lermontow w literaturze polskiej ...*

¹⁴ B. Mucha: *Historia literatury rosyjskiej*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1989.

¹⁵ M. Lermontow: *Wybór pism*. Przeł. Cz. Mąkowski. Wstęp W. Spasowicz. Warszawa: S. Lewental 1890.

¹⁶ Tak na temat przekładu Czesława Mąkowskiego pisał Wiktor Jakubowski we wstępie poprzedzającym tłumaczenie *Bohatera naszych czasów* autorstwa Waclawa Rogowicza. Zob. M. Lermontow: *Bohater naszych czasów*. Przeł. W. Rogowicz. Wstęp i objaśnienia W. Jakubowski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1966.

¹⁷ B. Mucha: *Michał Lermontow...*, s. 59–60.

W 1896 roku w serii Biblioteki Powszechnej Zukerlandów w Złoczowie opublikowano czwarty z kolei pełny polski przekład *Bohatera naszych czasów*, którego autorem jest Wiktor Luboradzki¹⁸ (trzy lata wcześniej Luboradzki przetłumaczył nowelę *Księżniczka Mery*). Tłumaczenie to zostało opublikowane jeszcze dwukrotnie — w roku 1923 i 1949. Wydanie z 1949 roku zostało opatrzone przedmową Czesława Zgorzelskiego¹⁹, którą jednak Władysław Andrzej Kempa nazwał „pobieżnym, błędnym czasem i zbyt popularnym szkicem biograficznym”²⁰.

Autorem ostatniego polskiego przekładu *Bohatera naszych czasów* (do tej pory wznawianego ośmiokrotnie) jest Waław Rogowicz. Po raz pierwszy tłumaczenie to ukazało się w 1954 roku, a kolejne w latach 1962 i 1963. W roku 1966 w serii Biblioteki Narodowej opublikowano *Bohatera naszych czasów* w przekładzie Rogowicza, wstęp do tej publikacji napisał Wiktor Jakubowski²¹. Potem tłumaczenie powieści Lermontowa ukazało się jeszcze czterokrotnie w latach 1972, 1985, 1996 (opatrzone posłowiem Andrzeja Drawicza²²) i 2005. Zdaniem wielu badaczy, Waław Rogowicz po mistrzowsku oddał nie tylko styl i narrację, ale także przeżycia psychiczne bohaterów, dzięki czemu tłumaczenie to jest bez wątpienia przykładem wysokich osiągnięć sztuki translatorskiej²³.

Podobnie ma się sytuacja z angielskimi przekładami powieści *Герой нашего времени*. O popularności tego arcydzieła Lermontowa wśród anglojęzycznych czytelników świadczy aż osiem przekładów. Pierwszą tłumaczką powieści Michaiła Lermontowa na język angielski jest Theresa Pulszky. Co ważne, jej przekład zatytułowany *The Hero of our Days* opublikowany w Londynie w 1854 roku nie zawiera noweli *Fatalista*.

Autorem kolejnego tłumaczenia²⁴, pochodzącego z 1886 roku jest R.I. Lipmann. Tłumacz opatrzył swój przekład krótkim wstępem, zawierającym biografię Lermontowa. Niestety, podobnie jak Theresa Pluszky, R.I. Lipmann nie pokusił się o przełożenie noweli *Fatalista*. W 1887 roku opublikowano drugie wydanie tego przekładu.

¹⁸ M. Lermontow: *Bohater naszych czasów: romans*. Przeł. W. Luboradzki. Złoczów: W. Zukerkandel 1896.

¹⁹ M. Lermontow: *Bohater naszych czasów*. Przeł. W. Luboradzki. Przedm. Cz. Zgorzelski. Łódź: Wydawnictwo W. Bąka 1949.

²⁰ W. A. Kempa: *Lermontow w Polsce...*, s. 460.

²¹ M. Lermontow: *Bohater naszych czasów*. Przeł. W. Rogowicz. Wstęp i objaśnienia W. Jakubowski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1966.

²² M. Lermontow: *Bohater naszych czasów*. Przeł. W. Rogowicz. Posł. A. Drawicz. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie 1996.

²³ Zob. M. Lermontow: *Bohater naszych czasów*. Przeł. W. Rogowicz. Wstęp i objaśnienia W. Jakubowski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1966.

²⁴ M. Lermontov: *A Hero of our Time*. Przeł. i wstęp R.I. Lipmann. London: Ward and Downey 1886.

Pierwszy XX-wieczny angielski przekład powieści Lermontowa nosi tytuł *A Hero of Nowadays* i pochodzi z 1903 roku (drugie wydanie 1924). Jego autorem jest John Swinnerton-Phillimore.

Kolejnego, czwartego z kolei tłumaczenia, dokonali J.H. Wisdom i Marr Murray. Jak podkreśla Marta Kaźmierczak w artykule *Obcość w oryginale, obcość w przekładzie — „Bela” Michaiła Lermontowa*²⁵, ze względu na to, że tłumaczenie tych autorów jest powszechnie dostępne²⁶, można przypuszczać, że ma ono największy wpływ na kształtowanie wyobrażeń anglojęzycznych czytelników na temat prozy Lermontowa. Pierwsze wydanie tego tłumaczenia zostało opublikowane w Londynie w 1912 roku pod nieco mylącym tytułem *The Heart of a Russian*, ale w 1924 roku przedrukowano je już jako *A Hero of our Time*.

Szesnaście lat później (1928) pojawił się angielski przekład *Bohatera naszych czasów* autorstwa Reginalda Mertona z przedmową Dymitra Mirskiego (Дмитрий Петрович Святополк-Мирский) — znanego historyka i propagatora literatury rosyjskiej, autora takich prac jak *Anthology of Russian Poetry* (1924) czy *Modern Russian Literature* (1925). Kolejne wydanie tego tłumaczenia zastało opublikowane dopiero w 1980 roku, a wstęp do niego napisał tym razem Peter Forster.

Rok 1940 to następny przekład dzieła Lermontowa. Tym razem jego autorami są Paul Eden i Paul Cedar. Pierwszy z nich, z zawodu lekarz, był nie tylko pisarzem, ale i tłumaczem z języka francuskiego, niemieckiego i włoskiego. Z kolei Paul Cedar (piosenkarz, dziennikarz, pisarz) zajmował się także przekładami z języka niemieckiego. Tłumaczył dzieła m.in. Karola Marksa, znanego autora biografii Emila Ludwiga i Karla Jaspersa. Przekład powieści Lermontowa autorstwa tych tłumaczy został ponownie wydany w 1958 roku, a wstęp do niego napisał znany angielski badacz Maurice Bowra.

Autorem następnego angielskiego tłumaczenia pierwszej rosyjskiej powieści psychologicznej jest Martin Parker. Wersja przez niego zaproponowana nosi tytuł *A Hero of our Time* i po raz pierwszy została opublikowana w 1947 roku, a następnie była wznawiana kolejno w latach 1951, 1956, 1957 i 1962. Warto zauważyć, że ostatnie wydanie (1962) zostało opublikowane w Nowym Jorku, a przedmowę do niego napisał George Reavey.

²⁵ M. Kaźmierczak: *Obcość w oryginale, obcość w przekładzie — „Bela” Michaiła Lermontowa*. W: *Odmiennność kulturowa w przekładzie*. Red. P. Fast, P. Janikowski przy współpracy A. Olszty. Katowice–Częstochowa: „Śląsk” i WSL 2008, s. 178.

²⁶ Elektroniczna wersja tego przekładu dostępna jest na stronie Biblioteki Uniwersytetu Virginia <<http://etext.lib.virginia.edu/etcbn/browse-mixed-new?id=LerHero&images=images/modeng&data=/texts/english/modeng/parsed&tag=public#n15>> 28.10.2010.

Listę angielskich przekładów arcydzieła Michaiła Lermontowa zamyka tłumaczenie Vladimira Nobokova dokonane w 1958 przy współpracy z synem Dymitrem.

Przedstawiony powyżej zestaw bibliograficzny prowadzi do dwóch oczywistych wniosków. Po pierwsze, zwraca uwagę fakt, że największe zainteresowanie prozą Lermontowa (wyrażone liczbą przekładów *Bohatera naszych czasów*) w Polsce i na obszarze krajów anglojęzycznych przypada na różne stulecia. XIX wiek dostarcza zaledwie jedno angielskie i cztery polskie tłumaczenia wspomnianej powieści, podczas gdy w XX wieku *Герой нашего времени* był przekładany na język angielski sześć razy i tylko jeden raz na język polski.

Kwestia druga, niestety nie napawająca specjalnym optymizmem, to taka, że pierwsza rosyjska powieść psychologiczna od ponad pół wieku nie zainteresowała żadnego, czy to polskiego czy angielskiego tłumacza na tyle, by pokusił się on o nowy przekład tego niezwykle ważnego w dziejach historii literatury rosyjskiej utworu.

Юстына Писарска

ПОЛЬСКИЕ И АНГЛИЙСКИЕ ПЕРЕВОДЫ
РОМАНА *ГЕРОЙ НАШЕГО ВРЕМЕНИ* МИХАИЛА ЛЕРМОНТОВА
— ИСТОРИЧЕСКИЙ ОЧЕРК

Резюме

Статья представляет собой попытку упорядочить фактографическое знание, а также пополнить информации, касающиеся польских и английских переводов романа Михаила Лермонтова *Герой нашего времени*.

Первый польский перевод этого произведения был осуществлен в 1844 году Теодором Коеном. Авторами следующих переводов на польский язык являются Лешек Борковский (1848), Чеслав Монковский (1890), Виктор Луборадский (1894), а также Вацлав Рогович (1954).

Автором первого английского перевода *Героя нашего времени* от 1854 года, является Тереса Плушки. Авторы остальных переводов это Р.И. Липман (1886), Джон Свнертон-Филимор (1903), Й.Х. Висдом и Марр Мурей (1912), Реджиналд Мертон (1928), Паул Эден и Паул Цедар (1940), Мартин Паркер (1947), а также Владимир Набоков и Дмитрий Набоков (1958).

Justyna Pisarska

POLISH AND ENGLISH TRANSLATIONS
OF *A HERO OF OUR TIME* BY MIKHAIL LERMONTOV
— A HISTORICAL SKETCH

Summary

The article presents the attempt to put in order knowledge concerning Polish and English translations of *A Hero of Our Time* by Mikhail Lermontov. So far there were revealed five Polish and eight English translations of this outstanding novel.

The first Polish translation of *Герой нашего времени* appeared in print in 1844, i.e. only three years after publishing the original novel. Its author was Teodor Kōen. The other Polish translations were made by Leszek Borkowski (1848), Czesław Mąkowski (1890), Wiktor Luboradzki (1894) and Waclaw Rogowicz (1954).

Герой нашего времени was first translated into English language by Theresa Pulszky in 1854. The remaining seven translations were done by R.I. Lipmann (1886), John Swinerton-Phillimore (1903), J.H. Wisdom and Marr Murray (1912), Reginald Merton (1928), Paul Eden and Paul Cedar (1940), Martin Parker (1947), Vladimir Nobokov and Dmitri Nabokov (1958).